

УДК 330.341.1

С. Мицюк, мол. наук. співроб., канд. екон. наук

РОЗВИТОК КЛАСТЕРІВ В НАЦІОНАЛЬНІЙ ЕКОНОМІЦІ ЯК ЕФЕКТИВНИЙ МЕХАНІЗМ ПІДВИЩЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ

Розглянуто питання кластеризації економіки, як ефективного механізму підвищення конкурентоспроможності. Досліджуються проблеми створення кластерів і їх розвитку.

Ключові слова: конкурентоспроможність економіки, кластер, кластерна політика, кластерний підхід, інноваційний кластер, регіональна політика.

Рассматриваются вопросы кластеризации экономики, как эффективного механизма повышения конкурентоспособности. Исследуются проблемы создания кластеров и их развития.

Ключевые слова: конкурентоспособность экономики, кластер, кластерная политика, кластерный подход, инновационный кластер, региональная политика.

The questions of clusterization of economy are examined in the article, as an effective mechanism of increase of competitiveness. The problems of creation of clusters and their development are probed in the article.

Keywords: competitiveness of economy, a cluster, cluster policy, cluster approach, innovative cluster, regional policy.

Становлення і розвиток конкурентоспроможної національної економіки неможливі без використання всіх доступних механізмів, які прискорюють реформування і вдосконалення внутрішніх ринкових інститутів. Такий підхід до вивчення проблем підвищення економічної ефективності національного господарства ставить нові завдання. Перш за все, йдеться про вибір конкурентоздатної моделі економіки, про пріоритетні галузі, що мають економічний потенціал підвищення конкурентоспроможності, про виявлення чинників і елементів, що впливають на ступінь розвитку конкурентних стосунків і механізмів через призму зовнішньоекономічної конкурентоспроможності.

Існує велика кількість різних теорій формування і розвитку конкурентоспроможності економіки, але, як показує практика, розвитку найбільш успішних фірм і процвітаючих економічних систем, найбільш ефективною формою економічного зростання є теорія кластерного механізму. Отже, одним з напрямів соціально-економічного розвитку України, підвищення її конкурентоспроможності повинна стати підтримка і розвиток територіальних виробничих кластерів.

Аналіз розвитку кластерів знаходиться в центрі уваги багатьох вітчизняних та закордонних науковців, а саме І. Брикової, М. Войнаренка, А. Єрмишиної, О. Каніщенко, С. Соколенка Є. Монастирського, Е. Бергмана, В. Лізунова, М. Портера, Е. Фезера, Г. Хасаєва та ін. Проблеми конкурентоспроможності досліджували такі вітчизняні та закордонні вчені, як В. Базилевич, Я. Базиліук, І. Бураковський, А. Гальчинський, В.Геєць, Б.Кваснюк, А.Костусєв, В.Рокоча, А.Чухно, М.Портер, Д.Сакс, Е. Чемберлін, Й. Шумпетер та багато інших.

Американський вчений М. Портер дає наступне визначення кластерам: "Кластери – це зосередження в географічному регіоні взаємозалежних підприємств та установ в межах окремої області" [1]. Далі М. Портер доповнює визначення тим, що кластери охоплюють значну кількість різного роду підприємницьких структур, важливих для конкурентної боротьби, а саме: постачальників нових технологій, послуг, інфраструктури, сировини, додаткових продуктів тощо. М.П. Войнаренко зазначає: "...багато кластерів включають органи влади та інші установи – такі, як університети, центри стандартизації, торговельні асоціації, які забезпечують спеціалізоване перенавчання, інформацію, дослідження та технічну підтримку" [2].

Кластери – це сконцентровані за географічною ознакою групи взаємозалежних компаній, спеціалізованих постачальників, постачальників послуг, фірм у споріднених галузях, а також пов'язаних з їх діяльністю організацій (наприклад, університетів, агентств по стандартизації, торговельних об'єднань) у певних областях, що конкурують, але при цьому ведуть спільну роботу [1].

Виділяють основні характеристики кластерів:

- географічна концентрація (близько розташовані фірми дають один одному можливість економити на швидкій економічній взаємодії, обміні капіталом і т. ін.);
- спеціалізація (кластери концентруються довкола певної сфери діяльності, до якої мають відношення всі учасники);
- множинність економічних агентів (кластери і їх діяльність охоплюють не лише фірми, що входять в кластер) [3].

Кластерна політика характеризується тим, що центральна увага приділяється зміцненню мереж взаємозв'язків між економічними суб'єктами – учасниками кластера. Тенденції до утворення кластерів найчастіше мають спільну наукову або виробничу базу, більш того, успішний розвиток кластера може бути гарантований лише за умови, що наукова база дозволяє побудувати кластер не за спеціалізованим, а за диференційованим типом.

На сьогоднішній день застосування кластерного підходу в Україні є необхідною умовою для відродження вітчизняного виробництва, підвищення ефективності інноваційного розвитку регіонів, досягнення високого рівня економічного розвитку та конкурентоспроможності. Кінцева мета – зайняття Україною гідного місця у глобальній системі економічного та політичного розвитку. Саме для України, особливо в умовах все зростаючої глобалізації та конкуренції, питання скорішого створення та сприяння ефективному розвитку кластерних об'єднань набувають особливої актуальності та мають безумовну перспективу в умовах змін, що відбуваються у світовій економіці, в якій на перший план виходить володіння якісно новим видом ресурсів, а саме інформацією, інноваціями та інтелектом. Перспективність кластерного підходу пояснюється його комплексною формою і ефективним поєднанням промислової політики, регіональної політики, політики підтримки малого бізнесу, політики по залученню зовнішніх і внутрішніх інвестицій, інноваційною, науково-технічною, кадровою, освітньою і інших політик [4]. "Найважливішим чинником конкурентоспроможності кластерів є високий рівень розвитку системи зв'язаних інститутів і галузей, а для формування національної інноваційної системи і припливу кваліфікованих кадрів – державна політика" [5]

В останнє десятиліття кластери та регіональна політика, що заснована на них, слугують найбільш успішним інструментом економічного розвитку регіонів у західних країнах. Кластерні ініціативи, що підтримують форми кооперації між підприємствами, державним сектором та інституціями (університетами, дослідницькими центрами), є рушійними силами економічного зростання та зростання зайнятості в багатьох регіонах світу. Для України, яка тільки починає будувати свою регіональну політику представляється особливо актуальним

вивчення регіональної політики розвинених країн, заснованої на кластерному підході у світлі орієнтації на європейську інтеграцію.

Важливими для розвитку конкурентоспроможного економічного кластера є цивілізована циркуляція усередині кластера і вихід в зовнішню сферу нематеріальних активів, заснованих на об'єктах інтелектуальної власності і на правах на об'єкти інтелектуальної власності. Отже, одним з найважливіших завдань технологічного розвитку регіону, формування його конкурентоспроможної економіки є формування ринку цінних паперів, що реалізує нематеріальні активи.

Для вітчизняного виробника ситуація посилюється багатьма національними проблемами об'єктивного і суб'єктивного характеру. Наприклад, має місце випереджаюче зростання тарифів на енергоносії, заробітної плати і інших чинників, що визначають витрати, по відношенню до продуктивності праці. Сьогодні в економіці України, в окремих компаніях необхідно знаходити ефективні рішення, що забезпечують підвищення продуктивності. Природними заходами по забезпеченню належної конкурентоспроможності є прийняття інноваційних стратегій на всіх рівнях – регіональному, галузевому, на рівні компаній і підприємств.

Кластер, як стійке партнерство взаємозв'язаних підприємств, установ, організацій, окремих осіб, може мати потенціал, який перевищує просту суму потенціалів окремих складових. Цей приріст виникає як результат співпраці і ефективного використання можливостей партнерів на тривалому періоді, поєднання кооперації і конкуренції. Компанії виграють, маючи можливість ділитися позитивним досвідом і знижувати витрати, спільно використовуючи одні і ті ж послуги і постачальників.

Постійна взаємодія сприяє формальному і неформальному обміну знаннями, співпраці між організаціями з взаємодоповнюючими активами і професійними навичками. Утворення так званої "критичної маси" компаній в кластері служить стимулом для подальшого залучення в кластер нових компаній, інвестицій, послуг і постачальників, а також підтримує процеси формування власних професійних кадрів.

Як правило, кластери направлені на досягнення наступних цілей:

- підвищення конкурентоспроможності учасників кластера за рахунок впровадження нових технологій;
- зниження витрат і підвищення ефективності відповідних наукомістких послуг за рахунок ефекту синергії і уніфікації підходів в логістиці, інжинірингу, інформаційних технологіях, менеджменті якості і т. ін.;
- забезпечення зайнятості в умовах реформування великих підприємств і аутсорсинга;
- консолідоване лобювання інтересів учасників кластера в різних органах влади.

Наявність кластерів дозволяє національним галузям розвивати і підтримувати свої конкурентні переваги не поступаючись ними навіть технічно розвиненішим країнам. Всі фірми з кластера взаємозв'язаних галузей здійснюють інвестиції в спеціалізовані дослідження, в розвиток родинних технологій, в інфраструктуру, в розвиток інфраструктури і в людські ресурси, що виявляється в синергетичному ефекті і дозволяє малому підприємству вистояти в загостреній конкурентній боротьбі на глобалізованих ринках. В рамках держави кластери виконують роль пунктів зростання внутрішнього ринку і забезпечують просування вироблених ними товарів і послуг на міжнародні ринки. Це сприяє підвищенню міжнародної конкурентоспроможності країни в цілому завдяки ряду переваг, властивих кластерній формі взаємодії великих, середніх і малих підприємств за всіма напрямками ділових зв'язків. Будучи пунктами економічного зростання, кластери стають об'єктом крупних ка-

піталовкладень, на яких зосереджена пильна увага уряду і місцевих адміністрацій.

Кластери мають підвищений економічний та інноваційний потенціал. Це пояснюється передачею по технологічних ланцюжках товарів з високою споживчою цінністю, а також інших конкурентних переваг по відношенню до підприємств-суміжників, що змушує підняти якість напівфабрикатів, що поставляються ними, і цим підвищити конкурентоспроможність. Загострена конкуренція фірм кластера на внутрішньому ринку і за кордоном виливається в спільну експансію. Фірми кластера завдяки тісній взаємодії стають носіями однієї і тієї ж комерційної ідеї, що забезпечує переважаюче становище на внутрішніх і зовнішніх ринках. Це, наприклад, підвищення використання знань або створення нових мереж співпраці усередині кластерів з метою підвищення конкурентоспроможності і освоєння нових ринкових ніш.

У той же час, тісна співпраця членів кластера несе в собі певну небезпеку втрати самостійності і здібності до активної поведінки на ринку, супроводжуваних послабленням темпів освоєння нових товарів, технологій і послуг. Щоб уникнути цього, використовуються кластерні стратегії, які будуються на центрах ділової активності, що вже довели свою силу і конкурентоспроможність на світовому ринку. При цьому зусилля концентруються на підтримці існуючих кластерів, створенні нових кластерів і мереж компаній, що раніше не контактували між собою.

Особливе значення кластерний підхід має для малих підприємств. Деякі дослідники бачать єдиний спосіб збереження малих фірм в умовах глобалізації і зростаючої міжнародної конкуренції в об'єднанні їх в кластери.

З точки зору галузевого ринку, результативність функціонування малого бізнесу в кластері може оцінюватися показником долі малого бізнесу у випуску галузевої продукції. За деякими міжнародними нормами такою долею могла бути 30% частка в галузевій пропозиції.

Ринок, що швидко розвивається, усе більш схильний до впливу міжнародних тенденцій до створення і розвитку кластерних систем, як одного з механізмів підвищення конкурентоспроможності підприємств. Аналіз методологічних підходів до розробки національних систем кластеризації низки зарубіжних країн дозволяє зробити загальний висновок про те, що всі вони відображають спроби країн протягом останніх десятиліть знайти в міжнародному масштабі єдиний підхід до ефективного розвитку економіки. З аналізу методологічних підходів до розробки національних кластерних систем низки країн витікає, що вирішення проблеми кластерного підходу до розвитку економіки необхідно здійснювати з урахуванням її специфіки.

З метою посилення привабливості регіону, держава і бізнес стимулюють участь іноземних фірм і обмін із зарубіжними кластерами, а також використовують зарубіжні ресурси для посилення конкурентоспроможності. Все більше число представників влади і топ-менеджерів розуміють, що для зміцнення унікальності кластера і розширення його можливостей виживання в умовах глобальної міжрегіональної конкуренції, необхідно створювати відкриті кластери, в яких партнерські операції здійснюються з іноземними фірмами і університетами. Використання зовнішніх ресурсів (залучення іноземних партнерів в кластер) вносить нові елементи та ідеї в кластер, що дозволяє і далі поглиблювати його унікальність.

Прагнення до синергії в зв'язаних галузях в регіонах існує в багатьох країнах. Цей феномен може бути названий "концентрацією промисловості". Промислові кластери є однією з форм концентрації промисловості, але вони більше зосереджені на інноваціях, де особливо важливий ефект синергії і багатобічне партнерство, що створюють нові галузі і новий бізнес [6].

Одним з важливих інструментів промислової і інфраструктурної політики держави є формування національної системи інноваційних промислових кластерів. Оскільки розвиток промислових кластерів тісно пов'язаний з можливостями і потенціалом конкретних регіонів і територій, саме вони в сучасних умовах стали найважливішою складовою частиною регіональної інноваційної інфраструктури, яка забезпечує всі види підтримки інноваційних процесів (в т.ч. інформаційну, консалтингову, фінансову, маркетингову та ін.). Саме шляхом формування в регіонах мережевих інноваційних структур на основі кластерного підходу можна досягти динамічного розвитку регіону, оскільки в рамках таких мережевих об'єднань у виробничий процес включаються підприємства, наукові і учбові заклади, дослідницькі центри, органи державного управління, фінансові і консалтингові структури.

Найбільш життєздатні кластери інноваційної активності формуються на основі диверсифікації. Під кластером інноваційної активності розуміється сукупність базисних нововведень, сконцентрованих на певному відрізку часу і в певному просторі.

Інноваційний кластер – це об'єднання різних організацій (промислових компаній, дослідницьких центрів, наукових установ, органів державного управління, профспілок, громадських організацій і ін.), яке дозволяє використовувати переваги внутрішньофірмової координації і ринкового механізму для швидшого і ефективнішого освоєння нових знань. При цьому інновації поширюються по мережі взаємозв'язків в загальному економічному просторі, полегшуючи комбінацію чинників виробництва.

Інноваційна орієнтованість кластера є його важливою особливістю, найбільш успішні кластери забезпечують "прорив" в галузі техніки і технології виробництва з подальшим виходом на нові "ринкові ніші", тому багато країн (як економічно розвинених, так і тих, які лише починають формувати ринкову економіку) активно використовують кластерний підхід у формуванні і розвитку своїх регіональних і національних інноваційних програм. Тобто, під кластером інноваційної активності розуміється сукупність базисних нововведень, сконцентрованих на певному відрізку часу і в певному економічному просторі. Кластерна форма організації інноваційної діяльності приводить до створення особливої форми інновації – "сукупного інноваційного продукту". Така інновація є продуктом діяльності декількох фірм або дослідницьких інститутів, що дозволяє прискорити їх поширення по мережі взаємозв'язків в загальному регіональному економічному просторі. Крім того, різноманітність різних джерел технологічних знань і зв'язків полегшує комбінацію чинників досягнення конкурентних переваг і стає передумовою будь-якої інновації. Об'єднання в кластер на основі вертикальної інтеграції формує не спонтанну концентрацію всіляких технологічних

винаходів, а певну систему поширення нових знань і технологій. При цьому найважливішою умовою ефективної трансформації винаходів в інновації, а інновацій в конкурентні переваги є формування мережі стійких зв'язків між всіма учасниками кластера.

Отже, конкурентоспроможність країни – це її здатність в умовах глобалізації генерувати і оперативного впроваджувати інновації, тому інноваційний кластер є найбільш ефективною формою досягнення високого рівня конкурентоспроможності.

Превалювання в економіці кластерів, а не ізольованих компаній і галузей важливе і для регіональної економіки, де спостерігається висока географічна концентрація взаємозв'язаних галузей. Ключовим чинником успіху при розробці і реалізації стратегій розвитку кластерів є активна позиція лідерів бізнесу і позитивне партнерство між інтересами різних підприємницьких груп в регіоні. Таким чином, кластери є рушійною силою розвитку економіки, і їх по праву можна вважати інноваційними системами прикладного значення, оскільки науково-технічний і соціально-економічний розвиток вимагає концентрації національних ресурсів, а посилення інтелектуального, професійного і організаційного потенціалу країни неможливе у відриві від соціуму і його духовної бази. Саме кластери можуть бути тими імпульсами, які при вдалій концентрації виробництва, його спеціалізації, використанні сучасних досягнень комунікації, координації, кооперації і співпраці допоможуть знайти точки зростання кожного конкретного регіону, забезпечуючи його перемогу в конкурентній боротьбі. Як наслідок, в різних країнах зростає інтерес до формування і підтримки кластерів, відбувається активізація урядової політики в цій сфері.

1. Портер М. Конкуренція. – М.: Видавничий дім "Вільямс", 2005. – 608 с. 2. Войнаренко М.П. Механізми адаптації кластерних моделей до політико-економічних реалій України // Світовий та вітчизняний досвід запровадження нових виробничих систем (кластерів) для забезпечення економічного розвитку територій / Матеріали конференції 1-2 листопада 2001р. – Київ: Спілка економістів України, 2001. – С.25-33. 3. Enhancing the Innovative Performance of Firms: Policy Options and Practical Instruments. – United Nations. – ECE/CECI. CR2008. – Geneva, 2008. – 85 p. 4. Лизунов В.В., Кластерная политика и перспективы формирования образовательных кластеров // VI Омские торгово-экономические чтения. Материалы международной научно-практической конференции. Повышение конкурентоспособности российской экономики в современных условиях: управленческие, финансовые, коммерческие аспекты. В 2-х частях. Ч.2. – Омск: ИП Погорелова Е.В., 2008. – С. 484-498. 5. Николаев М.В. Экономическая глобализация и проблемы национальной безопасности // Проблемы современной экономики. – 2005. – № 1(13). 6. Семёнова Н.Н. Форсайт в условиях глобализации // Наука. Инновации. Образование. Альманах РИЭПП. – Вып. 5. – М.: Знак, 2008. 7. Войнаренко М. П. Кластерные модели объединения предприятий в Украине // Экономическое возрождение России. – 2007. – № 4(14). – С. 68–82.

Надійшла до редколегії 23.02.11

УДК 336.71. 330.83

І. Новікова, мол. наук. співроб., канд. екон. наук

ІВАН ВЕРНАДСЬКИЙ ТА РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОГО БАНКІВНИЦТВА У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ ст.

Статтю присвячено розкриттю ролі І. Вернадського у процесі розбудови мережі українських банків, діяльність якої формувалася на ринкових засадах.

Ключові слова: банки, банківська система, І. Вернадський, ринкове господарство, підприємництво.

Стаття посвячена раскрытию роли И. Вернадского в процессе развития сети украинских банков, деятельность которой формировалась на рыночных принципах

Ключевые слова: банки, банковская система, И. Вернадский, рыночное хозяйство, предпринимательство.

The authors elucidate the role of Vernadsky in the process of building a network of Ukrainian banks, whose activities are formed on market principles.

Keywords: banks, banking, I. Vernadsky, market economy, entrepreneurship.

Сучасний курс сталого розвитку нашої держави породжує багато питань які потребують кваліфікованих,

чітких відповідей. Однією з найголовніших проблем у цьому зв'язку є забезпечення ефективного кругообігу в